

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ В
УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ
В 20-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

У вітчизняній економічній географії районоутворення прийнято вважати об'єктивним процесом. Він відбувається під сукупним впливом системи чинників виробничого, ресурсного, соціального та політичного характеру. Цей процес тісно пов'язаний з адміністративно-територіальним устроєм країни, проблемами федералізму і регіональної політики.

Питання економічного районування постало у 20-х роках ХХ століття і вирішувалося воно на тлі здійснення адміністративно-територіальної реформи.

Між Україною й іншими радянськими республіками кордони були визначені у прийнятому на спільному засіданні в Народному комісаріаті національних справ РСФРР 25 лютого 1919 р. «Договорі про кордони». Представники УСРР погодились визнати територію республіки в межах дев'яти українських губерній колишньої Російської імперії [*Калініченко*].

У 1923 р. в Росії й Україні розпочався перехід від дореволюційного адміністративно-територіального поділу (губернії, повіти і волості) на новий (округи й райони). Український уряд скористався реформою, щоб підняти перед ЦВК РСФРР питання про приєднання до власної республіки тих повітів і волостей у прикордонних з УСРР Курській і Воронежській губерніях, у яких переважало українське населення. Йшлося про приєднання до УСРР повітів та волостей Курської губернії з чисельністю населення 807,2 тис. осіб (у т. ч. українців 484,8 тис., 60 %), а також повітів і волостей Воронежської губ.

з чисельністю населення 1 млн. 243,8 тис. осіб (у т. ч. українців – 930,9 тис., 74,9 %).

засідання Бюро Укрдерплану від 29 квітня 1924 р.

Слухалося питання про зовнішні кордони УСРР.

Постановили: виділити дві позиції, що виявилися по питанню приєднання до УСРР прилеглих частин Курської і Воронежської губерній. Пропозиція Полоза полягала в тому, щоб вважати за необхідне приєднання до України усіх тих частин, що безпосередньо прилягають до неї, в яких українське населення становить більше 50 % від усього населення. При конкретному встановленні кордонів мати на увазі можливість застосування до цього принципу наступних корективів: а) економічне тяжіння, де воно яскраво проявляється і б) випрямлення кордонів республіки і встановлення більш зручної с адміністративної точки зору прикордонної лінії.

Інша точка зору – пропозиція Владимирського: «Включити до складу УСРР ті повіти Курської і Воронежської губерній з переважаючим українським населенням, які в адміністративному і економічному плані більше пов'язані з УСРР».

Пропонувалося вказані обидва варіанти запропонувати РНК [Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 331. – 13 арк.

арк. 1].

Питання врегулювання державного кордону УСРР з РСФРР і БСРР вперше було поставлено в Союзній комісії Черв'якова 1 травня 1924 р.

Згідно проекту, наданого українською стороною, до складу УСРР передбачалося включити частину територій Курської і Воронежської губерній РСФРР. Вказана в проекті територія, що включала 5 повітів повністю і 9 – частково, охоплювала собою територію біля 35 000 кв. верст з населенням до 2 млн. мешканців.

Необхідність зміни існуючого державного кордону УСРР викликане було, перш за все, клопотанням самого населення ряду волостей, а також на основі постанов пленумів повітових виконавчих комітетів про включення

останніх до складу УСРР і це цілком було зрозумілим, так як у вищевказаних місцевостях українське населення, за виключенням північної частини Білгородського і південної – Корочанського повітів, становило переважну більшість. По повітах кількість українського населення становила від 51 до 100 % [арк. 29].

Другим, не менш важливим, в процесі роботи по врегулюванню державного кордону, моментом, являлися економічні передумови. Так, цілком беззаперечним являвся факт економічного і культурного тяжіння цілого ряду прикордонних з УСРР повітів Курської губернії і особливо Білгородського повіту до більш потужних і ближче розташованих центрів УСРР. Інтереси цукрової промисловості також ставили на порядок денний питання про необхідність змін існуючих адміністративних кордонів, які суттєво відокремлювали заводи південної групи цукрової промисловості Курської губернії від районів постачання сировиною. Вказані зміни повинні були здійснитися за рахунок території РСФРР, щоб тим самим мати можливість створити в межах УСРР єдиний і потужний центр цукрової промисловості. Доцільність і необхідність розгляду цих питань саме в такому ракурсі підтверджувалася також і Правлінням Цукротресту РСФРР.

Створена комісія по врегулюванню державного кордону, розглянувши проект і ознайомившись із наданими УСРР матеріалами, прийняла цей проект за основу своєї роботи.

Підтвердження комісією принципів, покладених в основу всієї роботи по врегулюванню кордонів, а саме: етнографічний, що у виключних випадках коректувався економічними міркуваннями, підтверджувало правильність поставленого питання і характеризувалось спільним прагненням сусідніх республік до точного і скорішого виконання постанов XII з'їзду з національного питання [арк. 30].

Врегулювання кордонів, на думку українських розробників проекту, не вимагало скликання спеціального міжнародного конгресу чи оголошення плебісциту. Такі заходи, на думку української сторони, повинні бути

характерні для буржуазних держав з імперіалістичними намірами. Розв'язання питання про врегулювання кордонів між соціалістичними республіками бачили в необхідності більш раціонального облаштування радянських республік та підйому національної культури і мови [арк. 31].

Матеріали про встановлення меж між РСФРР, УСРР і БСРР (протоколи, доповіді, відомості). – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 1807. – 71 арк.

ЦДАВОУ

ВУЦВК

**Матеріали з питання про приєднання до Автономної Кримської РСР
Мелітопольського, Бердянського і В. Токмакського повітів
Катеринославської губернії (довідна записка, висновок, листування). –
Ф.1. – Оп. 2. – Спр. 1063. – 41 арк.
(Поч. 17 вересня 1923 р. – зак. 26 лютого 1924 р.)**

Висновок

губернської адміністративно-територіальної комісії з питання про приєднання до Кримської республіки Мелітопольського, Бердянського, В. Токмакського повітів Катеринославської губернії.

Створена при ВУЦВК комісія з питання приєднання до Кримського півострова 3 повітів Катеринославської губернії очевидно має на увазі відновлення дореволюційних кордонів Таврійської губернії. Тому варто розглянути, що являла собою в попередніх кордонах Таврійська губернія в етнографічному і господарському відношенні і наскільки відновлення попередніх адміністративних кордонів бувшої Таврійської губернії є доцільним в нових економічних і політичних умовах.

Таврійська губернія в попередніх її дореволюційних кордонах складалася із 8 повітів з трьома міськими управами з територією 53 053 кв.

верст і з населенням 2 011 938 осіб, із них міського населення 415 033 особи і сільського населення 1 596 905 осіб.

На час існування Кримської Автономної Радянської Республіки належало всього 22 241 кв. верст або 2/5 території бувшої Таврійської губернії, а по населенню 650 тис. мешканців або 1/3 населення трьох материкових повітів бувшої Таврійської губернії, тобто Бердянського, Мелітопольського і Дніпровського.

Спостерігається і різка відмінність Кримських повітів від материкових і в соціальному відношенні. Материкові повіти - Бердянський, Мелітопольський і Дніпровський – за складом населення являються чисто селянськими повітами, у них сільське населення становить 93 %, ва міське всього лише 7 %. Зовсім інша картина в кримських повітах, що утворили нинішню Кримську Республіку: в них сільське населення становить лише половину від загальної кількості мешканців. решта – це міське населення. Таким чином. в Кримських повітах міське і торгово-промислове життя має майже переважаюче значення. Ще виразніша різниця в етнографічному складі населення материкових і кримських повітів бувшої Таврійської губернії, що простежується на основі наступних цифрових даних:

На 100 осіб населення припадає:

Назва повітів	Росіяни (у тому числі великороси, українці і білоруси)	Татари	Німці	Інші національності
Материкові повіти				
Мелітопольський	88,6	0,2	5,2	6,0
Бердянський	77,3	0,2	7,8	14,7
Дніпровський	94,9	0,2	1,3	3,6
Кримські повіти				
Євпаторійський	39,0	40,5	12,0	8,5
Перекопський	45,3	23,5	22,8	8,4

Симферопольський	37,7	41,8	4,1	16,4
Ялтинський	30,2	58,7	0,5	10,6
Феодосійський	42,2	37,2	4,2	16,4

Таким чином, за національним складом населення материкові і кримські повіти різко відрізняються один від одного: в перших повітах переважає російське населення у вигляді української гілки, а в других – татарське населення. Найбільша чисельність татарського населення в Ялтинському повіті – 60,3 %, Симферопольському – 41,8 % і Євпаторійському – 40,5 %.

З приєднанням до Криму повітів: Мелітопольського, Бердянського і Велико-Токмакського переважаючою національністю в Кримській республіці стане українська національність і тоді Кримська республіка втратить право на самостійне національне існування, так як татарська національність складе не більше 30 % всього населення Кримської Республіки і повинна буде приєднана до УСРР, тим більше, що і природній її кордон, утворений Севашем і його розгалуженнями, буде порушений.

Крім того, приєднання до Криму території в півтора рази більшої його з населенням вдвічі переважаючим його корінне населення недоцільно і ще з наступних міркувань.

Дані перепису населення 1897 р. свідчать, що велике число корінного населення Кримського півострова абсолютно не знає російської мови. Так на 100 осіб населення не знають російської мови:

Національність	Чоловіки	Жінки
Татари	4,04	1,98
Німці	46,06	36,95
Білоруси	31,74	7,16

Розглянемо тепер господарсько-економічні умови обох регіонів. Із розподілу населення на міське і сільське ми бачили, що в трьох материкових повітах – Бердянському, Мелітопольському і Дніпровському – переважає

сільське населення, якого налічується 93 %, головним промислом якого являється сільське господарство.

В п'яти Кримських повітах, що утворюють нинішню Кримську Республіку 49,2 % становить міське населення, головним заняттям якого являється промисловість і торгівля. Решта населення Кримського півострова, а це відповідно 50,8 %, головним заняттям має, також як і населення материкових повітів, сільське господарство. Але, в той час, коли сільське населення материкових повітів займається виключно хліборобством, вирощуванням зернових культур, джерелом існування сільського населення кримських повітів, за виключенням степового перекопського повіту, являються спеціальні галузі сільського господарства, такі як садівництво, виноградарство, вирощування тютюну і **огорогородництво** і, крім того, деревообробний промисел. Така вражаюча відмінність спостерігається і в природно-історичному відношенні кримських і материкових повітів. Клімат, ґрунти, топографія їх не мають нічого спільного між собою.

В економічному сенсі материкові повіти абсолютно не пов'язані з Кримом. Він являється лише транспортним шляхом для материкових повітів по вивезенню хліба за кордон. Із 16 млн. пудів хліба, що вивозився із Тавриди за кордон через кримські порти (головним чином Феодосію) вивозиться біля 9 млн. пудів, а решта 7 млн. пудів через порти материкових повітів і р. Дніпро (відомості взяті за даними Харківського порайонного комітету).

Таким чином і з господарсько-економічного боку об'єднання материкових повітів з Кримом не є доцільним, так як вони не утворюють єдиного господарського району є досить різними районами.

Навпаки, материкові повіти в господарському відношенні абсолютно однорідні з повітами Катеринославської губернії, за якою вони не повинні бути залишені.

Єдиною перевагою на користь приєднання материкових повітів бувшої Таврійської губернії до Криму являється не достатня кількість хліба і

неможливість прогудуватися без ввезення його з материка. Але в цьому відношенні Крим легко може постачатися із Кубанської області, від якої він відокремлений протокою в 30 верст шириною і потрібно сказати, що в продовольчому відношенні у 1921 і 1922 рр. Крим був прикріплений саме до Кубанської області. Накінець, за відсутності між союзними республіками внутрішніх митних кордонів, Крим може постачатися хлібом і з УСРР, хоча б і з того Мелітопольського повіту і в цьому відношенні перебування материкових повітів бувшої Таврійської губернії в складі чи Кримської чи Української Республік справи зовсім не міняє.

Приєднання Бердянського, Мелітопольського і Велико-Токмацького повітів до Криму небезпечно і для Катеринославської губернії надзвичайними наслідками, а саме: губернії Донецька і Катеринославська в своїх теперішніх кордонах в промисловому відношенні являють собою абсолютно відокремлений і господарськоцілісний район.

На території цих двох губерній зосереджена вся добувна кам'яновугільна і рудно-металургійна промисловість України. Тому вони мають повне право при майбутньому обласному районуванні претендувати на утворення у своїх кордонах самостійної області. Це питання має надзвичайне значення для розвитку важкої індустрії не лише України, але і всієї федерації. З відокремленням Бердянського, Мелітопольського і Велико-Токмацького повітів на користь Криму, а також приєднання до нього Дніпровського повіту, на що охоче зголошується Одеська губернія і підтримує в цьому плані домагання Криму, питання про створення промислової Придніпровської області знімається з порядку денного і висувається питання про створення Приморської області, до складу якої повинен буде ввійти і Крим [арк. 2 – 6].

Протокол засідання Херсонської окружної адміністративно-територіальної комісії від 5 вересня 1923 р.

Слухали: про зміну кордонів Херсонського округу з Кримською республікою.

Постановили: З огляду на те, що Херсонський округ має правильну конфігурацію, а з Кримською Республікою округ має природні кордони: Сивашський, Перекопський, Джарилгацький перешийки, що Скадовський і Чаплинський райони Херсонського округу суміжні з кримським кордоном, мають економічне тяжіння: Скадовськ – до Херсону, а Чаплинський – до Каховки, за національним складом обидва райони українські, що не співпадає з населенням Криму, вважати за необхідне залишити кордон між Херсонським округом і Кримською Республікою в попередньому стані: по лінії Перекопського валу, як вона і була встановлена 30 листопада 1922 р. на нараді представників Одеського губвиконкому і Кримреспубліки і затверджена новим адміністративно-територіальним поділом України. Тим більше, що представники Кримської Республіки на засіданні 30 листопада 1922 р. не протестували проти цього кордону і не претендували на територію бывшего Дніпровського повіту [арк. 8].

Голова комісії Гебель

Кримському ЦВК Рад

При неодноразових спробах визначення північних кордонів Криму, постійно доводиться зтикатися з питання про приєднання до Криму частини території України.

Одночасне встановлення побутової, національної і політичної єдності в адміністративно-економічному районуванні, що рекомендовано постановами сесії ВЦВК і збірниками праць з цього питання підкомісії по районуванню при Державній загально плановій комісії Ради праці і оборони, досягається

шляхом дотримання економічних і адміністративних інтересів Криму, не зачіпаючи інтересів України.

Конкретні заходи, що висувуються на захист вищевказаного комісією по адміністративно-економічному районуванню Криму при президії Кримського ЦВК полягає в тому, щоб територія Криму, крім Симферопольського, Севастопольського, Ялтинського, Джанкойського, Євпаторійського, Керсеньського, Феодосійського округів, охоплювала ще і частину Дніпровського повіту і частину Мелітопольського повіту (нині Генічеського), що є фактично українською територією [арк. 11].

Комісія вважає, що повіти ці, являють собою в минулому частину Таврійської губернії, тісно пов'язані своїм економічним життям з півостровом, і якщо в період голоду недостатньо спостерігалось фактичне тяжіння частин вказаних повітів до Криму, то і пори поступовій ліквідації голоду, то це тяжіння, як і в минулому, буде сильнішим і наполегливішим.

Питома вага Крим СРР буде значно реальнішою при більшій чисельності корінного населення, що при перепису 1921 р. досягло 720 423 особи, натепер (1923 р.) досягло лише 600 000 осіб.

Побутові особливості Мелітопольського, Дніпровського і Генічеського повітів майже зовсім не відрізняються від умов побуту північно-степових округів Криму, що не тільки не суперечить можливості і доцільності приєднання, але, навіть, підкріплює його необхідність.

Державне значення Криму в курортному відношенні вимагає обширного і твердого джерела місцевих засобів без яких курортне господарство Криму, оголошеного Всеросійською оздоровницею, систематично буде знижуватися, дійшовши до такого рівня, коли всі спроби організації курортної бази Криму, направлені лише із центру (Москва), не дадуть позитивно ніяких результатів і Крим, надзвичайно важлива в усіх відношеннях частина федерації, за малою чисельністю населення і незначній частині території, не маючи можливості утримувати сам себе, в кінцевому рахунку автоматично перетвориться в неспроможний суб'єкт.

Адміністративний устрій бувшої Таврійської губернії стосовно об'єднання повітів, був в значній мірі заснований на правильних принципах, і вже тому можна безпомилково заявляти, що на захист відокремлення Мелітопольського, Дніпровського і Генічеського повітів в цілому їх складі від Криму не було і немає ніяких даних, що, в свою чергу ясніше з'ясовується при нинішньому адміністративному поділі самої України, коли найближчим адміністративним центром передбачуваної до приєднання території, являється Катеринослав, розташований від неї на відстані 331 версти, а найближчим кримським центром – Сімферополь, що знаходиться в 158 верстах.

Навіть за єдиної форми військового управління радянських республік, мало чисельність населення Криму являє собою деяку небезпеку стосовно призову до армії по місцевому призначенню і ця небезпека зменшиться при приєднанні до Криму цих районів, що дасть 75 – 85 тисяч осіб.

Передбачувана до приєднання територія із складу Дніпровського і частини Мелітопольського (нині Генічеського) повітів, дорівнює 375 000 десятин. Рівна степова поверхня, що має спільний нахил із північного сходу до південного заходу до Чорногої Азовського морів і затоки Севаш, і відсутність в надрах цих територій мінеральних копалин – повністю представляють чисто землеробський характер господарства і скотарство. Тому, вказана територія з її ґрунтовими особливостями внесе помітне покращення в сільське господарство півострова, значна частина південного берега зайнята культивуванням тютюну, садівництва і виноградарства.

Необхідність приєднання вказаної території до Криму підтверджується ще і тим, що з часів колонізації цього краю російською державою, спостерігається природна видозміна форм сільського господарства до хліборобства в даний час. Завдяки історичним умовам колективізації Таврійської губернії, материкова її частина стала заселятися хоча й пізніше, але значно інтенсивніше півострова і в той час, як густота сільського населення Криму в 1913 р. дорівнювала в середньому 15 жителям на

квадратну версту, в Дніпропетровському повіті вона досягала 28, а в Мелітопольському навіть 46.

Передбачувана до приєднання територія складається із наступних частин бывшего Мелітопольського (нині Генічеського) повітів: Павловської, Петровської, Ново-Григоріївської, Ново-Дмитрівської, Різдвяної і Юзкуйської волостей з площею 247 200 десятин. Дніпровського ж: Громівської, Першо-Костянтинівської і частини Друго-Костянтинівської волостей з площею 127 800 десятин.

Загальна чисельність населення усіх волостей у 1916 р. досягала 90 813 осіб з дуже рівним національним складом. Так, якщо у 1897 р. росіяни становили в Дніпровському повіті 94, 9 %, в Мелітопольському 88, 6 % всього населення, тоді як інші національності мали мізерне поширення, із них більш вагоме число становили німці, які становили відповідно 1, 3 % і 5, 2 %.

Переважає ґрунти в Мелітопольському повіті чорноземні, тоді як у Дніпровському спостерігаються більш строкаті ґрунти: в західній частині – піщані, у північно-східній – чорноземні і південно-присивашській – суглинисті і солонцюваті.

Із загальної площі вищеназваних волостей, зручної для посівів землі числиться 268 600 десятин. Усіх селянських господарств в цих волостях 14 938 , в середньому 18 десятин на господарство. Кількість худоби, що перебувала в розпорядженні населення дорівнювала 50 085 коней, 46 969 голів ВРХ, 170 749 овець і 31 702 свиней.

Забезпеченість населення визначається до певної міри обліком вантажів, що відправляються і отримуються залізничними станціями.

Тісна економічна залежність вказаної території від Криму і навпаки ще наглядніше об'являється за наступними міркуваннями.

До цього часу недостача в Криму в зернових продуктах, борошні, жирах, молочних виробих і худобі покривалася переважно ввезенням із материкових

повітів Таврійської губернії, в значно меншій мірі з Кубані, із північних губерній.

такий же тісний зв'язок Криму з материковими повітами являється і в області соляної промисловості. Сиваш і прилеглі до нього соляні озера, розташовані як на північ від нього – в Дніпровському і Мелітопольському повітах, так і на південь – в Криму, - утворюють єдиний басейн по добуванню солі. Загальна площа цього басейну простягається до 60 000 десятин, і із нього добувалося раніше щорічно до 15 млн. пудів солі.

Із існуючих до цього 7 соляних дистанцій , тільки дві – Генічеська і Чонгарська – поширювали свою дію на материкові повіти. Перша охоплювала район м. генічеська в материковій частині і всю Арабатську стрілку в Криму, друга поширювала свою дію в район Чонгарського півострова на материк і Таганашський соляний район в Криму. Із загального добування солі – 4 млн. пудів припадало на материкову частину Генічеської і Чонгарської дистанцій, а решта -11 – 12 млн. пудів добувалося на території Криму.

Фактичний кордон між УСРР і Кр. СРР проходячи по середині Севашу від м. переукопу до м. Генічеська, впродовж більше 100 верстов, відрізаючи частину соляних промислів від Крим СРР при чому, промисли, що відійшли до УСРР, концентруються в небагатьох місцях і розташовані при залізницях, тоді. як промисли , що розташовані всередині Криму, перебувають у значно гірших умовах. Об'єднанняж усього соляного басейну Криму, при існуванні соляної монополії, диктується стійкою необхідністю зосередження всього соляного виробництва в одних руках, що створить можливості не тільки для раціональної і максимально продуктивної постановки справи, але і міцну базу для фінансового благополуччя Кр. СРР, особливо важливого з причин впорядкування стану комунального господарства, і особливо підняття на належну висоту курортних районів.

Об'єднання соляної промисловості має таке суттєве значення для Криму, що наполягання на приєднанні до нього території, де сконцентрована частина

промислів, диктується загрозою призупинення нормального економіко-культурного розвитку Кр. СРР.

Передбачувана для приєднання до Криму територія, набуває також значення ринку, що задовольняє продовольчі недостатки Криму і, крім того, зі збільшенням на даний час ролі місцевого бюджету, фінансові органи Криму отримують новий контингент платників податків, що, безперечно, зробить значний внесок в матеріальні ресурси .

На відміну від теперішнього спільного кордону Криму з Україною, що обраховується шестиверстним Перекопським перешийком, то з приднанням територій цей кордон збільшується до 200 верст, що послужить міцною базою для широкого товарообміну між обома республіками: з боку Криму – закордонними товарами, с/г машин, продукцією тютюну, фруктів, винограду тощо. з боку України – зернових продуктів, молочних виробів, худоби.

Окрім вищевказаного, що переконує у приєднанні територій до Криму, повинно ще додатися, що Крим являється пунктом, де зосереджуються всі товари, що ввозяться із-за кордону, зможе повністю окупити ними всі продовольчі продукти, що ввозяться із суміжних територій , крім того, зможе забезпечити населення індустріальними фабрикатами і с/г машинами, в яких населення приєднаних територій має велику потребу [арк. 11 – 13 зв].

Проект кордону між Кр. СРР з одного боку і УСРР з другого

На заході проектна гранична лінія, розпочинаючись від берега Чорного моря в тому пункті, де від нього відходить західна межа земель с. Олексіївка (Чурюм), йде на північ, частиною по лінії дачі генн межі Щетинці, доходить до ген. межі. с. Каланчак і, огинаючи останню зі сходу, доходить до річки Каланчак.

Далі по річці Каланчак до кордонів с. Чаплинка. і т. д [арк.. 14 – 14 зв.].

Відповідь Президії ВРНГ УСРР до ЦАТК (

На ваш запит від 19. 12. 1923 р. з приводу клопотання КАЕРК про приєднання до криму 10 волостей України, ВРНГ УСРР вважає за необхідне повідомити наступні думки:

1. Мотиви, що проводяться КАЕРК на користь свого клопотання, зводяться в кінцевому рахунку до до встановлення недостатності місцевих засобів Криму, у зв'язку з цим робляться висновки про необхідність приєднання нової території, як джерела прибуткових надходжень головним чином, для відновлення курортних і комунального господарства криму.
2. Другорядні мотиви доповідної записки КАЕРК являються не обгрунтованими і навіть такими, що не відповідають дійсності.
3. До таких варто віднести наступне: 1) про етнографічну близькість Криму і 10 материкових волостей б. Таврійської губернії; 2) про збільшення товарообігу між УСРР і Кримом в результаті подовження прикордонної лінії обох республік.

Перша думка КАЕРК скасовується даними самої доповідної записки, що вказує на абсолютну перевагу на території 10 волостей російського населення, побут якого подібний до побуту всього населення Катеринославської губернії. Передбачення збільшення товарообігу в результаті подовження прикордонної лінії і про посилення постачання населення 10 волостей імпортованими товарами з боку Криму – являється вочевидь не серйозним, так як і за існуючого становища, існують якісь специфічні перепони(митні кордони) в розвитку господарських зв'язків обох республік.

Наведені КАЕРК соображення про нерозривний зв'язок всіх соляних озер Севашського району являється вкрай невизначеним. Немає підстав виступати проти єдності походження, спільного характеру експлуатації (технічної) соляних озер. Але на цій підставі не можна зробити

висновки про безумовну необхідність об'єднання в єдиний господарський організм усіх озер Сивашського району. Зокрема, якщо питання стосується промислів Генічеського соляного тресту ВРНГ УСРР вважає недоцільним підпорядкування їх господарському управлінню Криму, з огляду на те, що Гінсільтрест у своїх торгівельно-господарських зв'язках тяжіє до українського ринку, як по збуту своєї продукції (Катеринославська губернія), так і в заготівельних операціях. Такий стан речей не змінився б у випадку приєднання Гінсільтресту до Криму, так як продукція соляних промислів Криму потребує вивезення на Україну.

Насамкінець, аналіз соображень КАЕРК про збільшення прибуткових надходжень бюджету Кримської республіки приводить до висновку про недоцільність відокремлення від України 10 волостей.

З огляду на сказане, ВРНГ УСРР вважала недоцільним приєднання до Криму 10 волостей Сивашського району [арк. 16 - 17].

Доповідна записка Катеринославської губадмінтер комісії
з питання про зміну державного кордону Кримської СРР

Засуджується заява представників Крим республіки на предмет відокремлення від України частини її території на користь Кр.СРР.

Етнографічний склад населення Кр. СРР надзвичайно різноманітний. На його незначній території проживають, за даними перепису 1921 р., 59 національностей. Різниця в національному складі за переписами 1897 і 1921 рр. вказує на те, що татарське населення скоротилося не лише відносно, а й абсолютно.: за переписом 1897 р. його було зареєстровано 194 294 особи, що становило 34,1 % всього населення, а в 1921 р. їх було зареєстровано 186 715 осіб, або 25,92 % всього населення Криму.

Таким чином, ми спостерігаємо поступовий і досить стрімкий процес денационалізації Криму, процес, за якого основна маса кримського населення розчиняється і переходить в розряд національних меншостей.

Зовсім іншу картину в етнографічному плані представляє Мелітополдський округ Катеринославської губернії. на частину території якого претендує Кр. СРр. Головну масу населення в ньому становлять українці – 54,9 % і росіяни – 32,8 %. Татарська національність представлена тут лише 0,3 %.

Приєднання до Кримської республіки цієї маси населення – іншої за своїм етнографічним складом, ще більше посилить елемент українсько-російського населення, довівши його до 55,8 % і в той же час послабить питому вагу татарської національності, яка буде становити лише 22,8 % населення Криму.

З точки зору етнографічної приєднання до Криму бувшого Генічеського повіту, що відрізняється хза своїм національним складом від населення Криму, є небажаним, а з політичної точки зору – не допустимим.

Структура сільського господарства КУриму також відрізняється від сільського господарства Мелітопольського і Дніпровського повітів. Тому об'єднання цих різних по економічній організації районів є недоцільним і порушує основні принципи економічного районування.

Огляд стану розвитку кримської промисловості приводить до наступних висновків:

1. Обробна промисловість Криму головним чином зайнята переробкою продукції сільського господарства, обслуговує його потреби і як така, може мати обмежений розвиток
2. Металообробна промисловість працюючи на привозній сировині, перебуває в несприятливих умовах для конкуренції з металообробною промисловістю України і тому не має в майбутньому перспектив для свого розвитку.
3. Розвиток залізо-рудної промисловості перебуває в залежності від роботи металургійних заводів України, як споживачів її продукції.

інтереси розвитку рудної промисловості Криму потребують об'єднання цього району з Україною.

4. Розвиток соляної промисловості Криму в силу виробничих умов не вимагає обов'язкового об'єднання її з соляною промисловістю України, але в економічному плані пов'язану з Україною, як головним ринком збуту.
5. Інтереси соляної промисловості зовсім не потребують приєднання до Криму Гінічеського повіту Першо-Костянтинівської волості Дніпровського повіту, де соляних промислів не має [арк. 19 – 40].

1. Про кордон.

При визначенні кордону. у зв'язку з виконанням постанов ЦВК СРСР представники УСРР ставили наступні питання на обговорення Центральної паритетної комісії, що стосувалися остаточного визначення державного кордону:

1. З метою повного виправлення кордону і уникнення вклинювання в територію, що перейшла до УСРР бувшої Крупецької волості, вважали за доцільне приєднання всієї бувшої Крупецької волості до УСРР. Підтверджуючими мотивами висувалися вклинювання частини бувшої Крупецької волості в територію УСРР в межах сіл Миколаївки, Городища, Козине, Лікоть та ін. Також потрібно було остаточно врегулювати земельні відносини як селянського, так і державного землеволодіння у зв'язку з вирівнюванням цієї частини державного кордону. Мало місце економічне тяжіння частин укрупненої Крупецької волості до УСРР. Загальне

користування сіл Катеринівка та Старикове з боку УСРР та сіл Городище, Козине, Лікоть з боку РСФРР сінокосом площею 800 десятин, розташованої в кордонах УСРР.

Беручи до уваги економічне тяжіння вищезазначених сіл до УСРР, що підтверджувалося рядом заяв селян земельних товариств і сільських рад, а також уникнення ненормального вклинювання Тіткинського і Попово-Лежачевського земельних товариств, являлося необхідним введення в кордони УСРР прилеглих сіл Тіткинської волості, які природно тяжіли до України.

Так як по вищевказаним питанням, що виникли в момент роботи по прийомці території не відбулося домовленості з представниками РСФРР. вважали кордон остаточно не встановленим до розв'язання питання в Центральній паритетній комісії [арк. 1].

II. Особлива думка представників УСРР з питань бюджетно-фінансових розрахунків.

Відмітити, що місцевий бюджет по території, що відходила, передавався Курським губвиконкомом в деяких випадках без відповідних матеріалів, які б пояснювали суми прибутків і видатків, що передавалися, що не дозволяло повністю встановити реальність бюджету, що приймався. Представники УСРР відмічали, що прийомка і здача бюджету повинна відбуватися не механічно (річні призначення мінус виконання за 5 місяців), а з відповідним обґрунтуванням на період з 1 березня по 1 жовтня 1926 р. усіх матеріалів з боку Курського губвиконкому, як по прибуткам, так і по витратам.

На категоричну думку представників УСРР місцевий бюджет і розрахунки по ньому могли бути проведені на наступних підставах:

1. Терміном початку розрахунків по місцевому бюджету встановлюється умовно 1 березня 1926 р., з метою прискорення прийомки, з тим, що остаточне розв'язання питання про терміни переносилося на обговорення Центральної паритетної комісії, з

огляду на категоричне наполягання представників УСРР таким терміном встановлюється 1 жовтня 1925 р. – початок бюджетного року.

2. УСРР приймала на умовах, наведених вище, утримання установ місцевого бюджету, що перебували на території, що відходила до УСРР.

III. Особлива думка представників УСРР про передачу Держфондів і Держфондмайна по території, що відходила до УСРР бувшого Путивльського повіту Курської губернії.

При розв'язанні питання про порядок передання УСРР Держфондового майна по території, що відходила до УСРР, Курський губвиконком поставив ряд умов. Представники УСРР виступали проти самої висунутої Курським губвиконкомом системи часткового відшкодування переданої нерухомості і вивезення (або грошової компенсації) із меж, що приєднувалися до території УСРР «рухомого» держфондового майна, вважали ненормальним, щоб прибутки від реалізації на території, що перебувала в адмініструванні України, поступали в бюджет РСФРР. Також представники УСРР вважали, що держфондове майно і прибутки від нього по території, що відходила до УСРР беззаперечно підлягали переданню останній без яких би то не було умов і обмежень [арк. 21].

Заперечення представників РСФРР на особливу думку представників УСРР.

З питання кордонів представники РСФРР вважали за необхідне прикласти до акту наступні заперечення на особливу думку представників УСРР. Питання, що висувалося представниками УСРР про приєднання до неї частини території Крупецької і Тіткинської волості не тільки не може розглядатися паритетною прийомно-здаточною комісією, а навіть обговорюватися нею, оскільки це не входило в її компетенцію. Питання про приєднання цих територій не може бути піднятим, оскільки воно

обговорювалося на спеціально створеній ЦВК Союзу РСР паритетній комісії і отримало остаточне вирішення.

Ніякого вклинювання бувшої Крупецької волості Путивльського повіту в територію УСРР вони не бачили, так як полоса відчуження залізниці, яку представникам УСРР радили бачити кордоном. виправлення не давала, а навпаки, вносило велику плутанину в землекористуванню прикордонних поселень з боку РСФРР. Якщо взяти Крупецьку волость Путивльського повіту в цілому, то тоді буде рельєфно виділятися вклинювання Глухівського округу УСРР в територію Рильського повіту Курської губернії.

Економічне тяжіння укрупненої Крупецької волості до УСРР нічим не підтверджувалося і навпаки, констатували незадоволення селян Шалигінської волості приєднанням їх до УСРР. Суміжне користування прикордонних сіл з УСРР і РСФРР сінокосами також не могло, на їх думку. слугувати підставою, оскільки наявність цих угідь в одному масиві не викликало якихось незручностей з проведенням землевпорядкування в цій частині поселень.

Особливого економічного тяжіння прикордонних поселень Тіткинської волості до УСРР не має, а окремі заявки домогосподарів частини сіл (не повністю товариств) не можуть підтвердити тяжіння до УСРР. Якщо ж до цього додати, що при переході прикордонних сіл Тіткинської волості до УСРР фактом буде вклинювання УСРР в РСФРР. що стало підставою передачі Путивльського повіту УСРР. то само собою стане зрозуміло, що це питання перегляду не підлягає.

Тому представники РСФРР, підтверджуючи раніше свою заяву про некомпетентність у розв'язанні даного питання, вважали, що питання про кордони в Центральній паритетній комісії повинен розглядатися в площині, виключно претензії представників УСРР на 263 десятини земель Тіткинського товариства.

Особиста думка представника УСРР з питань зміни кордонів УСРР і РСФРР і заперечення представника РСФРР. – Ф.1. – Оп. 3. – Од. зб. 649. – 65 арк.

**Доповідні записки ЦАТК при ВУЦВК до Політбюро ЦК КП(б)У та ло
комфракції Президії ВУЦВК про державні межі поміж УРСР та РСФРР і
про фінансовий ефект реформи укрупнення округів. – Ф. 1. – Оп. 3. –
Спр. – 2523. – 21 арк.
(Поч. – зак. серпень 1927 р.)**

До фракції президії ВУЦВК доповідна записка «Про державні межі
поміж УСРР і РСФРР»

На виконання постанови президії ВУЦВК від 30 травня 1928 р. Центральна адміністративно-територіальна комісія за даними Всесоюзного перепису 1926 р. та за ознаками економічного порядку проробила питання про доцільність внесення змін в існуючі державні межі поміж УСРР та РСФРР, а саме:

Питання про врегулювання державних меж поміж УСРР та РСФРР, що його було свій час внесено урядом УСРР до ЦВК СРСР, ще не цілком розв'язано. Так, внаслідок цієї роботи ми маємо таке становище, коли до складу УСРР приєднано лише місто Путивль і декілька волостей Курської, Воронежської і Брянської губерній РСФРР і навпаки, до складу РСФРР було передано, майже цілком дві округи УСРР (Таганрозька і Шахтинська).

По кількості населення це складає:

приєднано до УСРР територію в 278 081 жителів

передано до РСФРР територію в 478 009 мешканців.

Таким чином, до цього часу на території РСФРР, що безпосередньо межує з УСРР залишилося українського населення більше за 2 000 000 осіб, що мешкають компактними масами на Курщині, Воронежчині та Північно-Кавказькому краї РСФРР. Це спричинилося через те, що в свій час при встановленні державних меж поміж УСРР і РСФРР не було взято до уваги етнографічний принцип, в той час, коли питання щодо встановлення

кордонів розселення будь-якої національності базується перш за все на етнографії даної території. За переписом 1926 р. на Курщині з загальної кількості населення 2 906 060 жителів українців нараховується 554 654 жителів, або 19 %, причому, по окремих адміністративно-територіальних одиницях цей відсоток значно підвищується, а саме:

Найменування повітів		Усього населення	У тому числі українців	% українців
Південна група	Грайворонський	332 821	184 689	55,5
	Білгородський	563 240	150 132	26,7
	Старо-Оскольський	371 864	101 718	25,5
Разом		1 267 925	436 539	34,4
Північна група	Рильський	282 558	61 971	21,9
	Льговський	414 406	37 256	9,0
	Курський	665 262	14 790	2,2
	Щигровський	276 209	4 098	1,5
Разом		1 638 435	118 115	7,2
Всього		2 906 360	554 654	19,1

З загальної кількості 33 волостей з переважним (більш як 50 % населенням є 8 волостей. Як, наприклад, можна навести Краснояружську – 88,3 %, Грайворонську – 86,2 % та Большетроїцьку – 83,8 %.

На Воронижчині з загальної кількості населення в 3 308 023 мешканців, українців нараховується 1 078 552 мешканці, або 32,6 %.

Так наприклад:

Найменування повіту		Усього населення	У тому числі українців	% українців
Південна група	Росошанський	326 277	292 277	89,6
	Богучарський	328 498	239 424	72,9
	Валуйський	291 503	155 173	53,2
	Остогожський	426 235	217 360	51,0
Разом		1 372 513	904 231	66,0

Північна група	Новохоперський	264 620	75 494	28,5
	Бобровський	353 858	76 093	21,5
	Воронізький	648 819	15 511	2,4
	Нижньодівицький	305 568	3 131	1,0
	Усманський	362 645	4 092	1,1
	Разом	1 935 510	174 321	9,0
	Всього	3 308 023	1 078 552	32,6

З загальної кількості 38 волостей, по південній групі, з переважною (більше як 50 %) кількістю українців маємо 31 волость, при чому половина з них заселена представниками української національності (більш як 75 %).

По Північно-Кавказькому краю з загальної кількості населення в трьох округах, що безпосередньо межують з УСРР, з числом мешканців у 1 183 480, українців нараховується 468 977 або 39,6 %. По окремих округах цей відсоток становить:

№ п/п	Назва округу	Усього населення	У тому числі українців	% українців
1.	Таганрозький	268 394	191 771	71,5
2.	Донецький	374 710	206 520	55,1
3.	Шахтинсько-Донецький	540 376	70 786	13,1
	Разом	1 183 480	468 977	39,6

При чому, з 21 району в 9 районах українці становлять більше 75 % населення.

Разом з цим варто зауважити, що українське населення Курської, Воронежської губерній та Північно-кавказького краю дуже цікавиться питанням про приєднання до складу УСРР, про що свідчать клопотання, які надходять на адресу президії ВУЦВК як від селищ і волостей, так і від окремих громадян.

Ознаки економічного характеру, тобто, сільське господарство, промисловість тощо, підтверджують доцільність встановлення державного кордону поміж УСРР і РСФРР по межі розселення людності української національності.

Так, південна частина території Курщини, значно відрізняючись від її північної частини за структурою сільського господарства і промисловості, цілком подібна до суміжних територій УСРР.

Південна частина Курщини має родючі ґрунти і завдяки гарним кліматичним умовам має більшу густоту населення, у той час як північна частина цієї губернії являє з себе район сірих лісових суглинків з невеликою густотою населення.

В аграрному відношенні південна частина Курщини являє собою природне продовження суміжної території УСРР. Одним із характерних її головних моментів, що підтверджує сільськогосподарську подібність південної частини Курщини з суміжними округами УСРР, являються посіви цукрового буряку, які становлять головний масив по округах УСРР і мають своє продовження в південній частині Курщини. Так, по Харківській окрузі посіви цукрового буряку доходять до 7, 2 %, а по південних повітах Курщини – до 4,6 %, у той час, коли на терені північних повітів Курщини посіви цієї культури зовсім не має.

Доцільність приєднання південних повітів Курщини до складу УСРР підтверджується і даними по лінії цукрової промисловості. Так, із загальної кількості 23 цукроварень, у цих повітах розташовано 12. Включення цих територій у сферу адміністративно-господарського управління українського центру не тільки не ламає нормального функціонування цих заводів, але це приєднання є і цілком доцільним, оскільки утворить природній Сумський буряко-цукровий район. Це підтверджується і тим положенням, в якому зараз знаходяться заводи Курської губернії. Так, по їх розташованості, виробничій структурі і по рентабельності (врожай буряка, вихід цукру тощо) ці заводи розбиваються на 2 групи: південну, що розташована вздовж існуючих

державних меж, і північну. Ці групи, завдяки тому, що знаходяться в різних ґрунтових, кліматичних і господарських умовах, відрізняються одна від одної і південна група, що перебуває в кращих умовах, подібна до групи суміжних заводів України, утворюючи з нею одноманітний цукровий район.

Групи заводів	Добове вироблення, в берк.	% залізничного буряка	Збір з десятини	
			Буряка в берк.	цукру
Північна	1 812	11,8	81,8	109
Південна	4 471	33,8	123,0	170
Українська група	3 416	33,5	127,0	175

За відсутністю посівів буряку на території Курської губернії, заводи південної групи постачаються залізничним буряком, при чому територією, що постачає ці заводи сировиною, є УСРР.

Відносно промисловості Воронежської губернії варто зазначити, що остання головним чином, складається з олійниць і розташована виключно на півдні губернії, тобто в місцевості, що найбільше сприяє посівам соняшника. Таким чином, відрізняючись від північної частини. південні повіти Воронежської губернії мають багато спільного з суміжними округами території УСРР. Так, площа посіву соняшника в суміжних з Вороніжчиною округах УСРР складає 13,6 % і мало відрізняється від пересічного відсотка по південних повітах Воронежської губернії – 15,5 %.

Значне зростання останнім часом соняшникових посівів в Україні, зокрема в Старобільській окрузі . де площа посіву останнього становить 15 %, дає можливість передбачити, що центр ваги заготівлі сировини і виробництва олії буде знаходитися в УСРР, є всі дані, щодо ґрунту та клімату, що сприятиме успішному розвитку цієї промисловості.

Таким чином, південні повіти Воронежської губернії, що в переважній більшості заселені українцями, також більш подібні в господарсько-

економічному відношенні до суміжних округ з Україною, ніж до північної частини цієї губернії.

По Північно-Кавказькому краю РСФРР, необхідно перш за все оговоритися. що до цього часу з боку УСРР не досить проявлено бажання аби вирішити питання про кордон, спричинилось через відсутність більш-менш правдивих даних про етнографію суміжних з УСРР округ і районів Північно-кавказького краю РСФРР.

Не кажучи про повну одноманітність господарсько-економічної структури суміжних УСРР і Північно-Кавказького краю РСФРР, варто звернути увагу на ту господарську колізію, що утворилася з моменту встановлення існуючих державних меж. Так, необхідність приєднання Донецької округи, крім етнографії цієї округи, стверджується економічною одноманітністю цієї округи зі східною частиною УСРР завдяки вугільним покладам в басейні річки Калітки, що робить цю округу природнім продовженням Донецького вугільного басейну. З іншого боку, відрив станції Чортково від Біловодського хлібо-торгівельного району, який охоплює третину Старобільської та частину Луганської округ, утворює цілком не припустиме, як з господарського. так і з політичного боку явище.

Подібна картина спостерігалася і по Донецько-Шахтинській округі, відірваність якої від УСРР цілком штучно поділяє господарсько-цілісну одиницю Донбас – поміж двох республік, що. звичайно, негативно відбивається на оперативному управлінні промисловими підприємствами.

Поруч цього, повернення до складу УСРР Таганрозької округи, що зараз нараховує всього 257 тисяч населення, тобто 37 % від населення середньостатистичної української округи, дасть можливість, по-перше, шляхом внесення змін в округові межі піднести господарство і економіку як міста таганрог так і округи в цілому, а по-друге, спрямить в цьому місці державну межу, що нині вклинюється в територію України.

Як висновок з вищезазначеного, варто зауважити, що встановлення державної межі поміж УСРР і РСФРР за етнографічним принципом цілком відповідає кордонам сільськогосподарських і економічних районів.

Щодо обслуговування в культурному відношенні українського населення в межах РСФРР, то за матеріалами спеціального дослідження цього питання, що обговорювалися фракцією ВЦК, можна констатувати явне ламання і грубе перекручування національної політики партії щодо української національності на Курщині, не кажучи вже про північно-Кавказький край, де українське населення русифікується.

Зважаючи на те, що в даний момент проводиться робота по утворенню Центральної Чорноземної області, до складу якої, наряду з іншими, увійдуть також Курська і Воронежська губернії, і що в цих губерніях нині здійснюється повна перекройка існуючої адмінсистеми, тому територію, суміжну з УСРР і заселену виключно українцями безболісно можна приєднати до складу УСРР. Прохання винести по цьому питанню принципове рішення з тим, аби питання щодо встановлення на підставі етнографічних даних точних меж між УСРР і РСФРР було здійснено найближчим часом спеціально скликаною для цього паритетною комісією [арк. 12 – 15 зв].

Чернетки характеристики території РСФРР, що приєднувалася до УСРР. – Ф.

1. – Оп. 3. Од. зб. 651. – 85 арк.

(січень 1926 р. - березень 1926 р.)

Була інструкція про роботу представництва УСРР в Приймально-здаточній комісії про прийом і здачу бувшого Путивльського повіту Курської губернії, згідно постанови ЦК СРСР від 16 жовтня 1925 р. (Известия № 25 от 31 января 1926 г.), а також по розподілу вказаної території в межах УСРР між округами і районами [арк. 1 – 3].

Економічний стан приєднаних до України територій характеризував член ВУЦВК Пашковський, який був головою комісії від України по прийомці території.

Загальна характеристика землекористування.

Площа земельної території, що відходила від РСФРР до УСРР становила 219950 десятин, яка розподілялася наступним чином: орна земля – 136414 десятин, сіножатей – 23980 дес., садибної – 21716 дес., вигонів – 6194 дес., лісів – 20131 дес., невдоброк - 11515 дес. Середнє земельне забезпечення населення становило 0,9 дес. на душу.

Уся вказана площа розподілялася в користування між державними господарствами і господарствами населення.

Сільське господарство на території, що переходила до УСРР велося з застосуванням сучасних агрокультурних заходів, де були введені правильні сівозміни із застосуванням багатопільної системи в 50 % господарств. Висівалися пропашні культури, здійснювалося травосіяння. Вся територія обслуговувалася 6 агрономами. Є плодовий питомник загальною площею 35. 5 десятин. що перебував на початковій стадії створення та ін.

Із загальної площі землі 24 % перебувала в користуванні державних організацій – цукрових заводів. На цій території землевпорядкування проведено на 66 % площі. Забезпеченість населення живим і мертвим інвентарем загалом було задовільним. Селянство потребувало забезпечення посівними матеріалами на посівну кампанію.

На приєднаній території перебувала значна кількість промислових підприємств, із них важливе значення мали 4 цукрових заводи. В промисловості на цій території зайнято було 5, 3 % населення, із яких 84, 5 % становлять члени союзу цукровиків і робітників землісу. Стан доріг, мостів і річкових переправ на приєднаній території потребувало термінового ремонту. Зокрема, потрібно було встановити телефонний зв'язок між окремими населеними пунктами.

На приєднаній території розташовано 79 сільських рад 292 населених пункти

Спiрнi питання, по яких не було досягнуто згоди, мали розглядатися в центральнiй паритетнiй комiсiї.

Известия № 25 от 31 января 1926 г. (арк. 45)